<u>अस्वीकरण</u>

नेपालीमा अनुवाद गरिएको मामिलाको निर्णय पक्षहरुले आफ्नो भाषामा बुझ्नु को लागि मात्र हो। सबै व्यावहारिक र आधिकारिक उद्देश्यका लागि, फैसलाको अंग्रेजी संस्करण नै प्रामाणिक हुनेछ र कार्यान्वयनको उद्देश्यका लागि पनि अंग्रेजी भाषामा जारी भएको फैसला मान्य हुनेछ।

[२०२५] ३ एस.सी.आर. ४९० : २०२५ आईएनएससी ३३५

ज्ञानेन्द्र सिंह @ राजा सिंह विरुद्ध उत्तर प्रदेश राज्य

(सन् २०२५ को फौजदारी पुनरावेदन नं. १२५७)

०७ मार्च २०२५

[विक्रम नाथ र सन्दीप मेहता,* न्यायाधिश]

विचारणीय प्रश्न

के पुनरावेदकको दोषसिद्धि भारतीय दण्ड संहिता (IPC) अन्तर्गत गरिनुपर्थ्यो वा विशेष कानून, अर्थात् यौन अपराधबाट बालबालिकाको संरक्षण ऐन, २०१२ को धारा ४२क को प्रावधान प्रबल हुने थियो, जसले गर्दा भारतीय दण्ड संहिताको धारा ३७६(२)(च) र ३७६(२)(i) अन्तर्गत दण्डनीय अपराधका लागि पुनरावेदकलाई दिइएको सजाय अमान्य हुने थियो?

मुख्य बुँदाहरू†

सजाय/सजाय निर्धारण - यौन अपराधबाट बालबालिकाको संरक्षण ऐन, २०१२ - धारा ४२, ४२क - व्याख्या - भारतीय दण्ड संहिता, १८६० - धारा ३७६(२)(च) र ३७६(२)(i) – पुनरावेदकलाई भा.द.सं. को धारा ३७६(२)(च) र ३७६(२)(i) तथा पोक्सो ऐनको धारा ३/४ अन्तर्गतका अपराधहरूमा दोषी ठहर गरी आजीवन कारावासको सजाय सुनाइयो - उच्च न्यायालयद्वारा केही परिमार्जन सहित पुनरावेदन अस्वीकृत - पुनरावेदकको जिकिर कि अपराधहरू एकआपसमा बाझिएको हुनाले, पोक्सो ऐन विशेष कानून भएकोले भा.द.सं. माथि प्रबल हुनेछ र त्यसैले, पुनरावेदकलाई दुवै अपराधका लागि दोषी ठहर गर्न सकिँदैनथ्यो:

ठहर: पुनरावेदकलाई भा.द.सं. को धारा ३७६(२)(च) र ३७६(२)(i) तथा पोक्सो ऐनको धारा ३/४ अन्तर्गतका दण्डनीय अपराधहरूका लागि दिइएको दोषसिद्धि पूर्णतया जायज छ - पोक्सो ऐनको धारा ४२ अन्तर्गत, जब आरोपित कार्य वा भूलले भा.द.सं. र पोक्सो ऐन दुवै अन्तर्गत अपराध गठन गर्दछ भने, जुन कानूनले बढी मात्राको सजाय तोकेको छ, त्यही लागू गर्नुपर्नेछ - पोक्सो ऐनको धारा ४२ र धारा ४२क पूर्णतया फरक क्षेत्रमा सञ्चालित हुन्छन् - पोक्सो ऐनको धारा ४२क लाई सक्षमकारी प्रावधान, अर्थात् पोक्सो ऐनको धारा ४२, को दायरा र क्षेत्रलाई खारेज गर्ने गरी व्याख्या गर्न सकिँदैन - चूंकि, भा.द.सं. को धारा ३७६(२)(च) र ३७६(२)(i) ले पोक्सो ऐनको धारा ३/४ को तुलनामा बढी सजायको व्यवस्था गरेको छ, तल्लो न्यायालयले पोक्सो ऐनको धारा ४२ बमोजिम सजाय दिन पूर्वोक्तलाई रोज्नु जायज थियो - तथापि, उच्च न्यायालयले पुनरावेदकले भा.द.सं. को धारा ३७६(२)(च) र ३७६(२)(i) अन्तर्गत व्यवस्था भए बमोजिम आफ्नो बाँकी प्राकृतिक जीवनभर आजीवन कारावास भोग्नुपर्नेछ भनी निर्देशन दिनमा त्रुटि गऱ्यो - यी प्रावधानहरू अन्तर्गत दोषीलाई आजीवन कारावासको सजाय दिनैपर्छ भन्ने अनिवार्य छैन - तल्लो न्यायालयले पोक्सो ऐनको धारा ३/४ अन्तर्गतको अपराधका लागि दिएको आजीवन कारावासको सजाय पुनर्जीवित गरियो - भा.द.सं. को धारा ३७६(२)(च) र ३७६(२)(i) अन्तर्गत दण्डनीय अपराधहरूका लागि, अभियुक्तले तल्लो न्यायालयले तोके बमोजिम आजीवन कारावास भोग्नुपर्नेछ, जसमा आजीवन कारावासको अवधि पुनरावेदकको प्राकृतिक जीवनभर रहनेछ भन्ने शर्त रहने छैन, र निर्देशित जरिवाना तिर्नुपर्नेछ। [अनुच्छेद १९, २१, २३, २५, २६, ३०, ३१]

- लेखक

उद्धृत मामिला कानून

शिव कुमार @ शिव @ शिवमूर्ति विरुद्ध कर्नाटक राज्य [२०२३] ४ एससीR ६६९ : (२०२३) ९ एससीसी ८१७; नभास @ मूलनभास विरुद्ध केरला राज्य [२०२४] ३ एससीR ९१३ : २०२४ एससीसी अनलाइन एससी ३१५; वीरेन्द्र विरुद्ध मध्य प्रदेश राज्य [२०२२] ४ एससीR २२५; स्वामी श्रद्धानन्द विरुद्ध कर्नाटक राज्य [२००८] ११ एससीR ९३ : (२००८) १३ एससीसी ७६७ - हेरियो।

ऐनहरूको सूची

यौन अपराधबाट बालबालिकाको संरक्षण ऐन, २०१२; भारतीय दण्ड संहिता, १८६०; फौजदारी कार्यविधि संहिता, १९७३।

मुख्य शब्दहरूको सूची

यौन अपराधबाट बालबालिकाको संरक्षण ऐन, २०१२ को धारा ४२, ४२क; भारतीय दण्ड संहिता, १८६० को धारा ३७६(२)(च) र ३७६(२)(i); भा.द.सं. र पोक्सो ऐन दुवै अन्तर्गतको अपराध; बढी मात्राको सजाय; आजीवन कारावासको सजाय; व्यक्तिको बाँकी प्राकृतिक जीवनभर कैद; दिइएको सजायको कठोरता बढाइएको; आजीवन कारावासको सजाय; आजीवन अवधि; प्राकृतिक जीवनभर; विशेष कानून; सामान्य कानून।

मामिलाको उत्पत्ति

फौजदारी पुनरावेदकीय क्षेत्राधिकार: सन् २०२५ को फौजदारी पुनरावेदन नं. १२५७

इलाहाबादस्थित उच्च न्यायालयको न्यायिक इजलासद्वारा सन् २०१६ को जे.ए. नं. ६५९० मा मिति ०२.०८.२०१९ को निर्णय र आदेशबाट उत्पन्न।

पक्षहरूको तर्फबाट उपस्थिति

पुनरावेदकका तर्फबाट अधिवक्ताहरू:
आर बालासुब्रमनियन, वरिष्ठ अधिवक्ता, सन्तोष कुमार पाण्डे, बी वेंकटरमन, देबाशिश मिश्रा।

उत्तरदाताका तर्फबाट अधिवक्ताहरु:
आदर्श उपाध्याय, सुश्री पल्लवी कुमारी, शशांक पचौरी।

सर्वोच्च न्यायालयको निर्णय / आदेश

<u>निर्णय</u>

मेहता, न्यायाधिश

१. सुनियो।

२. ढिलाइ माफी गरियो।

३. अनुमति प्रदान गरियो।

४. पुनरावेदक-अभियुक्त[१] को तर्फबाट दायर गरिएको यो पुनरावेदनले, इलाहाबादस्थित उच्च न्यायालय[२] द्वारा मिति २ अगस्त, २०१९ मा पुनरावेदकद्वारा दायर सन् २०१६ को जेल पुनरावेदन नं. ६५९० खारेज गर्दै पारित निर्णयमाथि आपत्ति जनाउँछ।

५. संयुक्त इजलासले, पुनरावेदन खारेज गर्दा, विद्वान अतिरिक्त सत्र न्यायाधीश न्यायालय नं. २, फतेहपुर[३] द्वारा सन् २०१६ को सत्र परीक्षण नं. ०६ मा, सन् २०१५ को मामिला अपराध नं. २३६, प्रहरी थाना चान्दपुर, जिल्ला फतेहपुरमा दर्ता भएको बाट उत्पन्न, मिति १६ सेप्टेम्बर, २०१६ को निर्णय र आदेशलाई सदर गर्यो, जसमा पुनरावेदकलाई भारतीय दण्ड संहिता, १८६०[४] को धारा ३७६(२)(च) र ३७६(२)(i) तथा यौन अपराधबाट बालबालिकाको संरक्षण ऐन, २०१२[५] को धारा ३/४ अन्तर्गतका दण्डनीय अपराधहरूको लागि दोषी ठहर गरिएको थियो। पुनरावेदकलाई आजीवन कारावासको सजाय र रु. २५,०००/- जरिवाना सुनाइएको थियो। उक्त जरिवाना भुक्तान नगरेमा, पुनरावेदकले प्रत्येक अभियोगमा दुई महिनाको थप कैद भोग्नुपर्ने आदेश दिइएको थियो।

१ छोटकरीमा, 'पुनरावेदक'।
२ यसपछि, 'उच्च न्यायालय' भनेर उल्लेख गरिनेछ।
३ यसपछि, 'तल्लो न्यायालय' भनेर उल्लेख गरिनेछ।
४ यसपछि, 'भा.द.सं.' भनेर उल्लेख गरिनेछ।
५ यसपछि 'पोक्सो ऐन' भनेर उल्लेख गरिनेछ।

६. मामिलाको संक्षिप्त तथ्य यस प्रकार छ: पुनरावेदक, ज्ञानेन्द्र सिंह @ राजा सिंह, पीडित (पी.डब्लु.-२) का पिता हुन्, जो घटनाको समयमा करिब ९ वर्षकी थिइन्। मिति २८ अक्टोबर, २०१५ मा, पुनरावेदककी श्रीमती, श्रीमती रजनीले प्रहरी थाना चान्दपुर, जिल्ला फतेहपुरमा प्रथम सूचना रिपोर्ट (प्रथिमिकी)[६] दायर गरिन्, जसमा अन्य कुराका साथै, उनी करिब दुई महिनाअघि आफ्नो कान्छो छोरा कृष्ण, उमेर करिब २ वर्ष, सँग माइतीघर गएकी थिइन्, आफ्नी नाबालिग छोरी, अर्थात् पीडित, उमेर करिब ९ वर्ष, र विष्णु नामको छोरा, उमेर करिब ४ वर्ष, लाई आफ्नो घरमा पतिको जिम्मामा, अर्थात् पुनरावेदकको जिम्मामा छोडेर। मिति २२ अक्टोबर, २०१५ को राति करिब ८:०० बजे, पुनरावेदकले नाबालिग पीडित (पी.डब्लु.-२) लाई फकाइफुल्याई छतमा लगे र बालिकामाथि यौन दुर्व्यवहार गरे। उनलाई धम्की दिई छतमा थुनेर राखियो। नाबालिग पीडित बिहान छतबाट तल झरिन् र सम्पूर्ण घटना आफ्ना हजुरबुबा, राम नरेश सिंह (पी.डब्लु.-३) लाई सुनाइन्, जसले फलस्वरूप, सूचनाकर्तालाई फोनबाट घटनाबारे जानकारी गराए। पुनरावेदक घटनापछि फरार भए। सूचनाकर्ता (पी.डब्लु.-१) घटनाका कारण डराइन् र आफ्नो घर गइनन्। उनले जसरीतसरी हिम्मत जुटाएर आफ्ना बुबा रञ्जित सिंह र ससुरा, राम नरेश सिंह (पी.डब्लु.-३), साथै पीडितलाई लिएर प्रहरी थाना पुगिन् र पुनरावेदक विरुद्ध प्रथिमिकी७ दायर गरिन्। प्रथिमिकी मा, अन्य कुराका साथै, पीडित बालिकाको स्वास्थ्य परीक्षण गरियोस् भनी आग्रह गरिएको थियो। प्रथिमिकी मा यो पनि भनिएको थियो कि रिपोर्ट दर्ता गर्नुभन्दा एक दिन अघि, सूचनाकर्ता जिल्ला सदरमुकाम, फतेहपुर पुगेकी थिइन् जहाँबाट उनलाई प्रथिमिकी दर्ता गर्न प्रहरी थाना चान्दपुर सम्पर्क गर्न पुनःनिर्देशित गरिएको थियो।

७. अनुसन्धान अधिकृत (आई.ओ.) राजेश कुमार सिंह (पी.डब्लु.-७) द्वारा अनुसन्धान गरियो। नाबालिग पीडितको डा. मनिषा शुक्ला (पी.डब्लु.-४) द्वारा स्वास्थ्य परीक्षण गरियो जसले पीडितको शरीरमा कुनै बाह्य चोट नभेटिएको राय दिनुभयो। आन्तरिक परीक्षणमा, पीडितको योनिको लेबिया माइनोरामा रातोपन देखियो र उनको योनिच्छद अक्षुण्ण थियो। नाबालिग पीडितको मुख, योनि, भल्भा र मलद्वार स्वाबबाट फोरेन्सिक सामग्री संकलन गरियो, स्लाइड तयार गरी प्याथोलोजिकल परीक्षण, डी.एन.ए. म्यापिङ र शुक्रकीटको उपस्थिति परीक्षणका लागि

पठाइयो। घटनास्थलको निरीक्षण गरियो, स्थलगत नक्सा तयार गरियो र तदनुसार, पुनरावेदकलाई गिरफ्तार गरियो।

६ (प्रदर्शित क.१) सन् २०१५ को प्रथिमिकी मामिला अपराध नं. २३६ ।
७ उपर्युक्त नोट ४।

८. विद्यालयबाट जन्म मिति प्रमाणपत्र संकलन गरियो। बालिकाको फौजदारी कार्यविधि संहिता, १९७३८ को धारा १६४ अन्तर्गत बयान लिइयो जसमा उनले पुनरावेदक विरुद्ध भेदनयुक्त यौन आक्रमणको दृढतापूर्वक आरोप लगाइन्।

९. अनुसन्धान निष्कर्षमा पुग्यो र पुनरावेदक विरुद्ध तल्लो न्यायालयमा भा.द.सं. को धारा ३७६(२)(च) र ३७६(२)(i) तथा पोक्सो ऐनको धारा ३/४/५ अन्तर्गतका दण्डनीय अपराधहरूको लागि अभियोगपत्र दायर गरियो। तल्लो न्यायालयले पुनरावेदक विरुद्ध उक्त अपराधहरूको लागि अभियोगहरू तय गर्यो, जसले दोष अस्वीकार गरे र मामिलाको सुनुवाइ माग गरे। अभियोजन पक्षबाट ९ जना साक्षीहरूको परीक्षण गरियो र ८ वटा कागजातहरू प्रस्तुत गरियो। अभियोजन पक्षको प्रमाण समाप्त भएपछि, पुनरावेदकलाई धारा ३१३ फौ.का.सं. अन्तर्गत बयान लिइयो र अभियोजन पक्षको मामिलामा देखिएका आरोपहरूको सामना गराइयो, जसलाई पुनरावेदकले अस्वीकार गरे र आफूलाई झुटो रूपमा फसाइएको दाबी गरे। पुनरावेदकले बताए कि उनले पहिले आफ्नी श्रीमती, अर्थात् सूचनाकर्ता, र आफ्ना बुबा (पी.डब्लु.-३) विरुद्ध प्रथिमिकी दर्ता गराएका थिए र त्यसैले, उनीविरुद्ध झुठा मामिला दर्ता गरिएको थियो। उनले थप बताए कि घटनाको समयमा, बालिका आफ्नी बहिनीसँग बसिरहेकी थिइन्। बचाउ पक्षबाट कुनै प्रमाण पेश गरिएन।

१०. बचाउ पक्षका वकिल र सरकारी वकिलद्वारा प्रस्तुत बहसहरू सुनेपछि र रेकर्डमा उपलब्ध प्रमाणहरूको मूल्यांकन गरी, विद्वान तल्लो न्यायालयले पुनरावेदकलाई माथि उल्लेख गरिए बमोजिम दोषी ठहर गरी सजाय सुनायो।[९] पुनरावेदकद्वारा दायर पुनरावेदन उच्च न्यायालयद्वारा मिति २ अगस्त, २०१९ को निर्णयबाट अस्वीकृत गरियो, जसलाई विशेष अनुमतिद्वारा यस पुनरावेदनमा चुनौती दिइएको छ।

११. विशेष अनुमति याचिका स्वीकार गर्दा, यस न्यायालयद्वारा मिति २ सेप्टेम्बर, २०२४ को आदेशमार्फत सजायको प्रश्नमा सीमित सूचना जारी गरियो।

१२. पुनरावेदकका तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री आर. बालासुब्रमनियनले एकमात्र जिकिर प्रस्तुत गर्दै आग्रह गरे कि तल्लो न्यायालयले पुनरावेदकलाई भा.द.सं. को धारा ३७६(२)(च) र ३७६(२)(i) अन्तर्गतका दण्डनीय अपराधहरूका लागि दोषी ठहर गर्नु हुँदैनथ्यो किनभने आरोपित कार्यहरू दुवै श्रेणीका कानूनहरू, अर्थात् सामान्य कानून, अर्थात् भा.द.सं., साथै विशेष कानून, अर्थात् पोक्सो ऐनमा अपराधको रूपमा परिभाषित छन्। चूंकि अपराधहरू एकआपसमा बाझिएका छन्, विशेष कानून सामान्य कानूनमाथि प्रबल हुनेछ र त्यसैले, पुनरावेदकको दोषसिद्धि तल्लो न्यायालयले दुवै अपराधका लागि गर्न सकिँदैनथ्यो। उनले पोक्सो ऐनको धारा ४२क मा भर पर्दै आग्रह गरे कि उक्त प्रावधानले स्पष्ट पार्छ कि पोक्सो ऐनका प्रावधानहरू अन्य कुनै कानूनको अपमानमा छैनन् र पोक्सो ऐनका प्रावधानहरूको असंगतिको हदसम्म अन्य कुनै कानूनका प्रावधानहरूमाथि सर्वोपरि प्रभाव रहनेछ।

८ यसपछि, 'फौ.का.सं.' भनेर उल्लेख गरिनेछ।
९ यस निर्णयको अनुच्छेद ५ हेर्नुहोस्।

१३. विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री आर. बालासुब्रमनियनले थप आग्रह गरे कि तल्लो न्यायालयले पुनरावेदकलाई भा.द.सं. को धारा ३७६(२)(च) र ३७६(२)(i) अन्तर्गतका दण्डनीय अपराधहरूका लागि आजीवन कारावासको सजाय सुनायो, तर उच्च न्यायालयले दोषसिद्धिविरुद्धको पुनरावेदनमा, तल्लो न्यायालयको निर्णय परिमार्जन गर्यो र सजायको कठोरता बढायो, पुनरावेदकले भा.द.सं. को धारा ३७६(२)(च) र ३७६(२)(i) अन्तर्गत व्यवस्था भए बमोजिम आफ्नो बाँकी प्राकृतिक जीवनभर आजीवन कारावास भोग्नुपर्नेछ र पोक्सो ऐनको धारा ३/४ अन्तर्गतको दण्डनीय अपराधका लागि छुट्टै सजायको आवश्यकता पर्दैन भनी निर्देशन दिँदै। विद्वान अधिवक्ताले बुझाए कि सजाय बढाउन कुनै पुनरावेदन नभए तापनि, उच्च न्यायालयले, पुनरावेदकद्वारा दायर दोषसिद्धिविरुद्धको पुनरावेदनमा, पुनरावेदकलाई दिइएको सजायको कठोरता बढाउनु हुँदैनथ्यो र, यस हदसम्म, उच्च न्यायालयको निर्णय गैरकानूनी छ र बदर गरिनुपर्छ।

१४. यसको विपरीत, उत्तरदाता-राज्यका तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताले पुनरावेदकका वकिलद्वारा प्रस्तुत जिकिरहरूको जोडदार र उत्साहपूर्वक विरोध गरे। उनले आग्रह गरे कि पुनरावेदकलाई एक निन्दनीय कार्य र आफ्नै नाबालिग छोरीलाई जबरजस्ती यौन आक्रमण गरेको जघन्य अपराधको लागि दोषी ठहर गरिएको छ र त्यसैले, उच्च न्यायालय१० भा.द.सं. को धारा ३७६(२)(च) र ३७६(२)(i) अन्तर्गत पुनरावेदकलाई बढाइएको सजाय दिनमा पूर्णतया सही थियो। यी आधारहरूमा, उनले यस न्यायालयलाई पुनरावेदन खारेज गर्न र उच्च न्यायालयको निर्णयलाई सदर गर्न बिन्ती गरे।

१५. हामीले बारमा प्रस्तुत जिकिरहरू हेर्यौं र रेकर्डमा राखिएका सामग्रीहरू हेर्यौं।

१० यसको मिति ०२.०८.२०१९ को आदेशद्वारा, सन् २०१६ को जेल पुनरावेदन नं. ६५९० मामिलामा।

१६. पुनरावेदकका तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री आर. बालासुब्रमनियनले, निष्पक्ष रूपमा पुनरावेदकको दोष, जुन तल्लो न्यायालयद्वारा ठहर गरी उच्च न्यायालयद्वारा सदर गरिएको थियो, माथि प्रश्न उठाएनन् तर त्यसका बावजुद, हामीले रेकर्डमा उपलब्ध सामग्रीहरू सावधानीपूर्वक जाँच गर्यौं र पुनरावेदकको दोषसिद्धि आरोपित अपराधहरूका लागि जायज ठहराउने पर्याप्त प्रमाणहरू पायौं।

१७. यसरी, एकमात्र विवादास्पद प्रश्न जसको निर्णय आवश्यक छ, त्यो हो के पुनरावेदकको दोषसिद्धि भा.द.सं. अन्तर्गत गरिनुपर्थ्यो वा विशेष कानून, अर्थात् पोक्सो ऐनको धारा ४२क को प्रावधान प्रबल हुने थियो, जसले गर्दा भा.द.सं. को धारा ३७६(२)(च) र ३७६(२)(i) अन्तर्गतका दण्डनीय अपराधहरूका लागि पुनरावेदकलाई दिइएको सजाय अमान्य हुने थियो।

१८. पोक्सो ऐनको धारा ४२ र ४२क यस मामिलाको निर्णय गर्न सान्दर्भिक हुनेछन् र सहज सन्दर्भको लागि तल पुनः प्रस्तुत गरिएको छ: -

"४२. वैकल्पिक सजाय.– जहाँ कुनै कार्य वा भूलले यस ऐन अन्तर्गत र साथै भारतीय दण्ड संहिताको धारा १६६क, ३५४क, ३५४ख, ३५४ग, ३५४घ, ३७०, ३७०क, ३७५, ३७६, [३७६क, ३७६कख, ३७६ख, ३७६ग, ३७६घ, ३७६घक, ३७६घख], [३७६ङ, धारा ५०९ वा सूचना प्रविधि ऐन, २००० (२००० को २१)

को धारा ६७ख] अन्तर्गत पनि दण्डनीय अपराध गठन गर्दछ भने, त्यस समय लागू रहेको कुनै पनि कानूनमा जेसुकै लेखिएको भए तापनि, त्यस्तो अपराधमा दोषी पाइएको अपराधी यस ऐन अन्तर्गत वा भारतीय दण्ड संहिता अन्तर्गत मात्र सजायको भागीदार हुनेछ, जुनले बढी मात्राको सजायको व्यवस्था गर्दछ।

४२क. ऐन अन्य कुनै कानूनको अपमानमा नहुने.– यस ऐनका प्रावधानहरू त्यस समय लागू रहेको अन्य कुनै कानूनका प्रावधानहरूको अतिरिक्त हुनेछन् र अपमानमा हुने छैनन् र, कुनै असंगतिको अवस्थामा, यस ऐनका प्रावधानहरूको त्यस्तो कुनै कानूनका प्रावधानहरूमाथि असंगतिको हदसम्म सर्वोपरि प्रभाव रहनेछ।"

१९. पोक्सो ऐनको धारा ४२ को सरसर्ती हेर्दा, यो स्पष्ट हुन्छ कि जब आरोपित कार्य वा भूलले भा.द.सं. र पोक्सो ऐन दुवै अन्तर्गत अपराध गठन गर्दछ भने, जुन कानूनले बढी मात्राको सजाय तोक्छ, त्यही लागू गर्नुपर्नेछ।

२०. विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री आर. बालासुब्रमनियनले पोक्सो ऐनको धारा ४२क ले जहाँ पोक्सो ऐन र अन्य कुनै कानूनका प्रावधानहरू बीच असंगति छ, त्यहाँ विशेष कानूनका प्रावधानहरूको असंगतिको हदसम्म सर्वोपरि प्रभाव रहने व्यवस्था गरेको छ भनी फरक देखाउने प्रयास गरे। उनले बुझाए कि चूंकि पोक्सो ऐनको धारा ३/४ अन्तर्गतको अपराधले आजीवन कारावासको सजाय तोक्दैन, जसको अर्थ व्यक्तिको बाँकी प्राकृतिक जीवनभरको कैद हुन्छ, अभियुक्तलाई उक्त प्रावधान अन्तर्गत मात्र सजाय दिन सकिन्थ्यो, भा.द.सं. को धाराहरु ३७६(२)(च) र ३७६(२)(i) अन्तर्गत होइन, तोकिएको सजायमा रहेको असंगतिलाई हेर्दा।

२१. हामीलाई लाग्छ कि उक्त जिकिर आधारहीन छ। प्रत्यक्ष रूपमा हेर्दा, धारा ४२ र धारा ४२क को कार्यक्षेत्र पूर्णतया फरक क्षेत्रमा छन्। धारा ४२ विशेष रूपमा सजायको मात्रासँग सम्बन्धित छ, जसले अनिवार्य गर्दछ कि जब कुनै विशेष कार्य वा भूलले पोक्सो ऐन अन्तर्गत र साथै भा.द.सं. वा सूचना प्रविधि ऐन, २००० का प्रावधानहरू अन्तर्गत पनि अपराध गठन गर्दछ भने, अपराधमा दोषी पाइएको अपराधी पोक्सो ऐन अन्तर्गत वा भा.द.सं. का प्रावधानहरू अन्तर्गत सजायको भागीदार हुनेछ, जुनले बढी मात्राको सजाय प्रदान गर्दछ।

२२. पोक्सो ऐनको धारा ४२क, अर्कोतर्फ, प्रक्रियागत पक्षहरूसँग सम्बन्धित छ र जहाँ दुई ऐनहरू एकअर्कासँग असंगत छन्, त्यहाँ पोक्सो ऐनका प्रावधानहरूलाई त्यस समय लागू रहेको अन्य कुनै कानूनमाथि सर्वोपरि प्रभाव दिन्छ। त्यसैले, पोक्सो ऐनको धारा ४२क का प्रावधानहरूलाई, कुनै पनि हालतमा, सक्षमकारी प्रावधान, अर्थात् पोक्सो ऐनको धारा ४२, को दायरा र क्षेत्रलाई खारेज गर्ने गरी व्याख्या गर्न सकिँदैन।

२३. फलस्वरूप, हाम्रो विचारमा पुनरावेदकलाई भा.द.सं. को धाराहरु ३७६(२)(च) र ३७६(२)(i) तथा पोक्सो ऐनको धारा ३/४ अन्तर्गतका दण्डनीय अपराधहरूका लागि दिइएको दोषसिद्धि पूर्णतया जायज छ। तथापि, हामीलाई लाग्छ कि उच्च न्यायालयले पुनरावेदकले भा.द.सं. को धारा ३७६(२)(च) र ३७६(२)(i) अन्तर्गत व्यवस्था भए बमोजिम आफ्नो बाँकी प्राकृतिक जीवनभर आजीवन कारावास भोग्नुपर्नेछ भनी निर्देशन दिँदा त्रुटि गर्यो।

२४. हामी उल्लेख गर्न सक्छौं कि उक्त निर्देशन पुनरावेदकद्वारा दायर दोषसिद्धिविरुद्धको पुनरावेदनमा पारित गरिएको थियो। धाराहरु ३७६(२)(च) र ३७६(२)(i), तल उल्लेखित रूपमा दण्डनीय छन्:-

"३७६. बलात्कारको सजाय.– (१) जो कोहीले, उप-धारा (२) मा व्यवस्था गरिएका अवस्थाहरू बाहेक, बलात्कार गर्दछ भने, उसलाई कुनै पनि प्रकारको कठोर कारावासको सजाय हुनेछ जसको अवधि [दश वर्षभन्दा कम हुने छैन, तर आजीवन कारावाससम्म विस्तार हुन सक्नेछ, र जरिवानाको पनि भागीदार हुनेछ]।

(२) जो कोहीले,— (क)-(ङ)....

(च) महिलाको नातेदार, अभिभावक वा शिक्षक, वा विश्वास वा अख्तियारको पदमा रहेको व्यक्ति भई, त्यस्तो महिलामाथि बलात्कार गर्दछ; वा (छ)-(ज)....

(i)[११] सहमति दिन नसक्ने महिलामाथि बलात्कार गर्दछ; वा लाई कठोर कारावासको सजाय हुनेछ जसको अवधि दश वर्षभन्दा कम हुने छैन, तर आजीवन कारावाससम्म विस्तार हुन सक्नेछ, जसको अर्थ त्यस व्यक्तिको बाँकी प्राकृतिक जीवनभरको कैद हुनेछ, र जरिवानाको पनि भागीदार हुनेछ।"

(जोर दिइएको)

२५. तसर्थ, यस प्रावधान अन्तर्गत, न्यायालयहरूलाई न्यूनतम १० वर्षको अवधिको सजाय वा आजीवन कारावासको सजाय दिन विवेक प्रयोग गर्ने अधिकार दिइएको छ। जहाँ न्यायालयको विवेकले दिइएको सजाय आजीवन कारावास हो, त्यसको अर्थ त्यस व्यक्तिको बाँकी प्राकृतिक जीवनभरको कैद हुनेछ। त्यसैले, यी प्रावधानहरू अन्तर्गत, दोषीलाई आजीवन कारावासको सजाय दिनैपर्छ भन्ने कानूनको कुनै बाध्यता छैन।

२६. तल्लो न्यायालयले, तथापि, पुनरावेदकलाई भा.द.सं. को धाराहरु ३७६(२)(च) र ३७६(२)(i) अन्तर्गतका दण्डनीय अपराधहरूका लागि दोषी ठहर गर्दा आजीवन कारावासको सजाय सुनाएको थियो। चूंकि, भा.द.सं. का उक्त धाराहरूले पोक्सो ऐनको धारा ३/४ को तुलनामा बढी सजायको व्यवस्था गरेको हुनाले, तल्लो न्यायालयले पोक्सो ऐनको धारा ४२ बमोजिम सजाय दिन पूर्वोक्तलाई रोज्नु जायज थियो। तथापि, हामीले विचार गर्नुपर्छ कि आजीवन कारावासको सजाय, जसको अर्थ व्यक्तिको बाँकी प्राकृतिक जीवनभरको कैद हुन्छ, मामिलाको तथ्य र परिस्थितिमा आवश्यक थियो कि थिएन। यस न्यायालयले शिव कुमार @ शिव @ शिवमूर्ति विरुद्ध कर्नाटक राज्य[१२] को मामिलामा, तल उल्लेख गरे अनुसार ठहर गर्यो:-

"१४. तसर्थ, हामीलाई कुनै शंका छैन कि मृत्युदण्ड नदिइएको वा प्रस्तावित नगरिएको अवस्थामा पनि, संवैधानिक न्यायालयहरूले सधैं परिमार्जित वा निश्चित अवधिको सजाय लगाउने शक्ति प्रयोग गर्न सक्छन्, भा.द.सं. को धारा ५३ को "दोस्रो" मा परिकल्पित आजीवन कारावासको सजाय चौध वर्षभन्दा बढीको निश्चित अवधिको, उदाहरणका लागि, बीस वर्ष, तीस वर्ष र यस्तै अन्य, हुनेछ भनी निर्देशन दिँदै। धारा ४३३-क फौ.का.सं. को आदेशको कारणले निश्चित सजाय १४ वर्षभन्दा कम अवधिको हुन सक्दैन।"

११ ऐन २२ सन् २०१८ को धारा ४ द्वारा खण्ड (i) हटाइएको (मिति २१-४-२०१८ देखि लागू)।

२७. उच्च न्यायालयले, पुनरावेदकद्वारा दायर दोषसिद्धिविरुद्धको पुनरावेदनको निर्णय गर्दा, तल्लो न्यायालयले भा.द.सं. को धाराहरु ३७६(२)(च) र ३७६(२)(i) अन्तर्गतका दण्डनीय अपराधहरूका लागि दिएको आजीवन कारावासको सजाय पुनरावेदकको प्राकृतिक जीवनको बाँकी अवधिसम्म विस्तार हुनेछ भनी उल्लेख गर्यो। यो निर्देशन सजायलाई सजाय प्रावधानको भाषासँग मिलाउन केवल एक स्पष्टीकरण थियो। तथापि, तथ्य यो छ कि यस स्पष्टीकरणको कारणले, दिइएको सजायको कठोरता यस हदसम्म बढेको छ कि पुनरावेदकले आफ्नो बाँकी प्राकृतिक जीवन जेलमा बिताउनुपर्नेछ, चाँडै रिहा हुने कुनै सम्भावना बिना।

२८. माननीय श्री के.भी. विश्वनाथन, जे., यस न्यायालयको तीन-न्यायाधीशको इजलासको तर्फबाट बोल्दै, नभास @ मूलनभास विरुद्ध केरला राज्य१३ मा १४ वर्षको अवधिभन्दा बढीको सजायको मामिला विचार गर्नुभयो र तल उल्लेख गरे अनुसार ठहर गर्नुभयो:-

"१७. हाम्रो अगाडिको प्रश्न यो हो कि उपयुक्त सजाय के हुनुपर्छ र के उच्च न्यायालय स्वामी श्रद्धानन्द विरुद्ध कर्नाटक राज्य, (२००८) १३ एससीसी ७६७ मामिलाहरूको श्रृंखला अपनाउनु जायज थियो र यदि जायज थियो भने पनि के छुट बिना ३० वर्षको मात्रा निर्धारण गर्नु, मामिलाको तथ्य र परिस्थितिमा, उपयुक्त सजाय थियो?

. . .

१२ (२०२३) ९ एससीसी ८१७
१३ २०२४ एससीसी अनलाइन एससी ३१५

२५. स्वामी श्रद्धानन्द (उपर्युक्त), जुन पछि भारत संघ विरुद्ध भी. श्रीहरन उर्फ मुरुगन, (२०१६) ७ एससीसी १ मा पुष्टि भयो, ले न्यायाधीशको दुविधा समाधान गर्यो। अक्सर यस्तो हुन्छ कि अति दुर्लभ श्रेणीभन्दा कम पर्ने मामिला पनि यस्तो हुन सक्छ जहाँ केवल १४ वर्षको सजाय (आजीवन कारावासको सामान्य मापदण्ड) अत्यन्त असंगत र अपर्याप्त हुन सक्छ। न्यायालयले पाउन सक्छ कि समग्र परिस्थितिहरूलाई ध्यानमा राख्दा मृत्युदण्ड आवश्यक नहुन सक्छ, तर समानुपातिक दण्ड अवधि १४ वर्ष र छुट बिना बाँकी जीवनभर कैदको बीचमा निर्धारण गर्नु हुनेछ। स्वामी श्रद्धानन्द (उपर्युक्त) मा यस मामिलालाई कुशलतापूर्वक सम्बोधन गर्दै न्यायमूर्ति अफताब आलमले न्यायालयको तर्फबाट बोल्दै, तल उल्लेख गरे अनुसार ठहर गर्नुभयो:

"९२. यस विषयलाई अलिक फरक कोणबाट हेर्न सकिन्छ। सजाय निर्धारणका दुई पक्षहरू छन्। सजाय अत्यधिक र अनुचित रूपमा कठोर हुन सक्छ वा यो अत्यधिक असंगत रूपमा अपर्याप्त हुन सक्छ। जब कुनै पुनरावेदक तल्लो न्यायालयद्वारा दिइएको र उच्च न्यायालयद्वारा पुष्टि गरिएको मृत्युदण्ड बोकेर यस न्यायालयमा आउँछ, यस न्यायालयले, वर्तमान पुनरावेदनमा जस्तै, पाउन सक्छ कि मामिला अति दुर्लभ श्रेणीभन्दा थोरैले मात्र कम छ र मृत्युदण्डलाई समर्थन गर्न केही हिचकिचाउन सक्छ। तर एकै समयमा, अपराधको प्रकृतिलाई ध्यानमा राख्दै, न्यायालयले दृढतापूर्वक महसुस गर्न सक्छ कि सामान्यतया १४ वर्षको अवधिमा परिणत हुने छुटसहितको आजीवन कारावासको सजाय अत्यन्त असंगत र अपर्याप्त हुनेछ। तब न्यायालयले के गर्नुपर्छ? यदि न्यायालयको विकल्प केवल दुई सजायहरूमा सीमित छ, एक, सबै उद्देश्यका लागि, १४ वर्षभन्दा बढी नहुने कैदको सजाय र अर्को मृत्युदण्ड, भने न्यायालय मृत्युदण्डलाई समर्थन गर्न लोभिन सक्छ र आफूलाई त्यसतर्फ धकेलिएको पाउन सक्छ। यस्तो मार्ग वास्तवमै विनाशकारी हुनेछ। एक धेरै न्यायपूर्ण, तर्कसंगत र उचित मार्ग विकल्पहरू विस्तार गर्नु र वास्तवमा, कानूनी रूपमा न्यायालयसँग सम्बन्धित कुरा, अर्थात् १४ वर्षको कैद र मृत्युदण्ड बीचको विशाल अन्तरलाई लिनु हुनेछ। यो कुरामा जोड दिन आवश्यक छ कि न्यायालयले विस्तारित विकल्पको

सहारा मुख्यतया लिनेछ किनभने मामिलाको तथ्यमा, १४ वर्षको कैदको सजाय कुनै सजाय नै नहुनु बराबर हुनेछ।"

(जोर दिइएको)

२९. वीरेन्द्र विरुद्ध मध्य प्रदेश राज्यको मामिलामा, यस न्यायालयले, पोक्सो ऐन साथै भा.द.सं. को धारा ३७६(२)(i) अन्तर्गतका अपराधहरू संलग्न मामिलाको विचार गर्दा, आजीवन कारावासलाई ३० वर्षको अवधिको वास्तविक कैदको अर्थमा सीमित गर्यो। यसो गर्दा, इजलासले यस न्यायालयको स्वामी श्रद्धानन्द विरुद्ध कर्नाटक राज्य१४ को प्रसिद्ध निर्णयमा भर पर्यो।

३०. कानूनको उपर्युक्त व्याख्यालाई ध्यानमा राख्दै, हामी यसरी निर्देशन दिन्छौं कि तल्लो न्यायालयको निर्णय पुनर्स्थापित गर्दा र तल्लो न्यायालयले अभियुक्तलाई पोक्सो ऐनको धारा ३/४ अन्तर्गतको अपराधका लागि दिएको आजीवन कारावासको सजाय पुनर्जीवित हुनेछ भनी निर्देशन दिँदा न्यायको उद्देश्य पूरा हुनेछ।

३१. भा.द.सं. को धारा ३७६(२)(च) र ३७६(२)(i) अन्तर्गतका दण्डनीय अपराधहरूका लागि, अभियुक्तलाई तल्लो न्यायालयले तोके बमोजिम आजीवन कारावासको सजाय सुनाइन्छ, जसमा आजीवन कारावासको अवधि पुनरावेदकको प्राकृतिक जीवनभर रहनेछ भन्ने शर्त बिना, र रु. ५,००,०००/- जरिवाना र भुक्तान नगरेमा, थप दुई वर्ष कैद भोग्नु पर्ने। दुवै सजायहरू एकसाथ चल्नेछन्।

३२. जरिवाना, जम्मा भएपछि, पीडितलाई भुक्तानी गरिनेछ।

३३. पुनरावेदनलाई यी शर्तहरूमा आंशिक रूपमा स्वीकृत गरिन्छ।

३४. विचाराधीन निवेदन(हरू), यदि कुनै भएमा, खारेज गरिनेछन्।

मामिलाको नतिजा: पुनरावेदन आंशिक रूपमा स्वीकृत।

†मुख्य बुँदाहरू तयार पार्ने: दिव्या पाण्डे

१४ (२००८) १३ एससीसी ७६७